

ЎТМИШГА НАЗАР

3-МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-3

LOOK TO THE PAST

SPECIAL ISSUE-3

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали тахририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдишвили Майя
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети, Қозоғистон

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент
Азербайжон давлат
иқтисодиёт университети

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телави давлат
университети, Грузия

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси

Маҳкамova Надира Раҳмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси

Раҳмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор
Давлат тарихи институти, Қозоғистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор
Ал-Фаробий номидаги Қозоғистон
Миллий университети, Қозоғистон

Хайдаров Муродилла Махмудалиевич
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Иноятowa Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
Тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Сайпулла Турсунов СУРХОН ВОҲАСИДА СОВЕТ РЕЖИМИНИНГ ЎРНАТИЛИШИ.....	10
2. Рахбар Холиқова РОССИЯ ИМПЕРАТОРЛИГИ СИЁСИЙ АГЕНТЛИГИНИНГ БУХОРО АМИРЛИГИДАГИ ФАОЛИЯТИ ТАРИХИДАН.....	20
3. Лалихон Мухамеджанова XIX АСРНИНГ ОХИРИ XX АСР БОШЛАРИДА ЖАДИДЧИЛИКНИ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА УНИНГ МИЛЛИЙ УЙҒОНИШ ҲАРАКАТИ СИФАТИДАГИ МОҲИЯТИ..	32
4. Барно Убайдуллаева ЎЗБЕКЛАРНИНГ РЕПРОДУКТИВ ОРИЕНТАЦИЯСИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР ВА УНИНГ БОЛА ТАРБИЯСИГА ТАЪСИРИ (XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ XXI АСР БОШЛАРИ).....	47
5. Дилдора Алиназарова УРУШДАН КЕЙИНГИ ЙИЛЛАРДА ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ДАВРИЙ НАШРИЁТ ТИЗИМИДАГИ ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАР.....	59
6. Қахрамон Алманов, Илхом Жураев XX - XXI АСР БОШЛАРИДА МИРЗАЧЎЛ ВОҲАСИ АҲОЛИСИНИНГ ХЎЖАЛИК ТУРМУШ ТАРЗИ ВА МОДДИЙ МАДАНИЯТИ.....	68
7. Қахрамон Алманов ЖИЗЗАХНИНГ ХОНЛИКЛАР ДАВРИДАГИ АҲАМИЯТИ ВА МАНБАЛАРДА ЁРИТИЛИШИ.....	76
8. Жамшид Адиллов АЛЕКСАНДР БЕКОВИЧ-ЧЕРКАССКИЙНИНГ ХИВА ХОНЛИГИГА ЮРИШИ РОССИЯЛИК ШАРҚШУНОСЛАР ТАДҚИҚОТЛАРИДА.....	82
9. Дилзода Алимкулова ЎЗБЕКИСТОН ТАСВИРИЙ САНЪАТИГА НАЗАР.....	89
10. Fazilat Akramova FARG'ONA VODIYSIDA YENGIL SANOATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI TARIXI.....	95
11. Мурот Алланазаров БУТУНБУХОРО МАРКАЗИЙ ИЖРОИЯ ҚЎМИТАСИ ВА МИЛЛИЙ РАҲБАР АРБОБЛАР ФАОЛИЯТИ.....	100
12. Гулмира Азаматова ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИ МИГРАЦИЯСИ ҲАРАКАТЛАРИ МАСАЛАЛАРИ ВА МИГРАНТЛАР ФАОЛИЯТИ ТАҲЛИЛИ.....	106
13. Sayyora Atadjanova, Sevar Gaibnazarova ЎЗБЕКИСТОНДА ТУРИЗМНИНГ ЯНГИ ТУРЛАРИНИ РИВОЖЛАНИШИ.....	112
14. Aloxunov A.A. ANDRONOVO MADANIYATINING O'RTA OSIYO CHORVADOR JAMOALARINING MODDIY MADANIYATDA AKS ETISHI.....	119
15. Раҳматжон Арслонзода ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА АРХИВ ИШИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	124

16. Шерзод Абдужаббаров ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ СОҲАСИДА КОРЕЯ РЕСПУБЛИКАСИ ВА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЎРТАСИДА ҲАМКОРЛИК.....	133
17. Ravshan Abduzohirov, Matluba Jo`rabekova</b> O`ZBEKLARDA BOLA TUG`ILISHI BILAN BOG`LIQ IRIM-SIRIM MAROSIMLAR VA ULARNING TARIXIY TARAQQIYOTIDAGI O`ZIGA XOSLIKLAR.....	147
18. Жалолиддин Аннаев ТАРМИТА-ТЕРМИЗ БУДДАВИЙЛИК МАДАНИЯТИ.....	155
19. Аннаева Зарифа ЎЗБЕКИСТОНДА ЭКОЛОГИК МУАММОЛАР ВА УНИНГ ЕЧИМИ БОРАСИДАГИ ҲАРАКАТЛАР.....	163
20. Сардор Аҳмедов СУРХОНДАРЁ ТОЖИКЛАРИНИНГ АНЪАНАВИЙ КИЙИМЛАРИ.....	168
21. Манзурахон Балтабаева ЭРТА ТУРМУШ ВА ЭРТА ТУҒРУҚНИНГ САЛБИЙ ОҚИБАТЛАРИ (Африка, Жанубий Осиё давлатлари ва Ўзбекистон мисолида).....	174
22. Turon Babaraximov, Kamolaxon Abduraxmonova SIYOSIY MANSUBLIK TUSHUNCHASINING PAYDO BO`LISHI VA MAZMUNI.....	181
23. Назокат Бозорова ТАРИХ ДАРСЛАРИДА ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИГА ОИД МАНБАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ УСУЛЛАРИ.....	186
24. Элбек Ботиров МАРКАЗИЙ ОСИЁ БОЖХОНА ИШИ ЭВОЛЮЦИЯСИ: САВДО ЙЎЛЛАРИ, НАЗОРАТ МАСКАНЛАРИ ВА БОЖ ЙИГИМЛАРИ ТАРИХИДАН.....	192
25. Габриэльян С.И. БРИТАНИЯНИНГ ТАМАКИ МОНОПОЛИЯСИ ВА XIX АСРНИНГ ОХИРИДА ЭРОНДА МИЛЛИЙ-ОЗОДЛИК КУРАШИ БОШЛАНИШИ.....	199
26. Санжарбек Давлетов, Зухра Ражабова ХОРАЗМ ВОҲАСИДАГИ ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ МЕРОС ОБЪЕКТЛАРИ – ТУРИСТИК САЛОҲИЯТНИ ОШИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА.....	211
27. Нилуфар Джураева МАЪРИФАТПАРВАР ЖАДИДЛАРНИНГ ХОТИН-ҚИЗЛАР МАСАЛАСИДАГИ ҚАРАШЛАРИ.....	220
28. Отабек Дуланов СУРХОН ВОҲАСИ ЖУЗЛАРИНИНГ АНЪАНАВИЙ ТАОМЛАРИ.....	226
29. Расулжон Дусчанов ЎЗБЕКИСТОН ССР ДА СОЛИҚЛАРНИНГ БАЪЗИ ТУРЛАРИ.....	232
30. Хуршид Жуманазаров ТАБИБЛАРНИНГ ЎЗБЕК ХАЛҚ ТАБОБАТИДАГИ ЎРНИ.....	239
31. Камола Жураева ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТАШҚИ СИЁСАТ АЛОҚАЛАРИ: ТАРИХ ВА ЗАМОНАВИЙЛИК.....	246

32. Зоиржон Ёдгоров ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ СОҲАСИДА ЯНГИ МЕЪЁРИЙ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАРНИНГ ҚАБУЛ ҚИЛИНИШИ ВА УНДАН КЎЗЛАНГАН МАҚСАДЛАР.....	254
33. Zebiniso Zaynabidinova AKADEMIK SAYERA SHARAFOVNA RASHIDOVANING ILMIY FAOLIYAT DAVRIDAGI ILK ISHLARI (1967-1985).....	267
34. Мухаммаджон Исамиддинов ҚАДИМГИ МАРҒИЁНА ВА БАКТРИЯ ҲУДУДИДАГИ ЯЗ-П АРХЕОЛОГИК КОМПЛЕКСЛАРИНИ ДАВРЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	271
35. Абдуғаппор Инсопов ЎЗБЕКИСТОНДА НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИНИ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ.....	277
36. Elyorjon Karimov O'ZBEKISTONDA IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARI DAVRIDA EVAKUATSIYA QILINGAN SANOAT KORXONALARI ISHINING TASHKIL ETILISHI.....	286
37. Сайёра Мирсоатова ҚОПЧИҒОЙ УСТАХОНАСИ МУСТЪЕ ДАВРИ КОМПЛЕКСИНИНГ МАДАНИЙ-ДАВРИЙ ХОСЛИГИ ҲАҚИДА.....	292
38. Ғайрат Мамаражабов ЎЗБЕК ҲУНАРМАНДЛАРИНИНГ МИЛЛИЙ КИЙИМЛАРНИ ЯРАТИШДАГИ ФАОЛИЯТИ.....	298
39. Салимахон Мадьярова ТУРКИСТОН ОЛИМЛАРИ ТУРМУШНИНИ ЯХШИЛАШ КОМИССИЯСИ.....	304
40. Олтиной Масалиева ЯПОНИЯ ДАВЛАТИДА БУХОРО ХОНЛИГИ ТАРИХИГА ҚИЗИҚИШ.....	312
41. Рахмон Мухаммадиев ЛИДЕР ШАХС ФЕНОМЕНИ ВА УНИНГ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДА ТУТГАН ЎРНИ.....	316
42. Олтиной Масалиева САЙИД МУҲАММАД НОСИР ВА УНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДА САҚЛАНАЁТГАН ҚЎЛЁЗМАЛАРИ.....	322
43. Дилмурод Маллаев СУРҲОН ВОҲАСИ УЙ-ЖОЙЛАРИ: ТАРИХИЙ АНЪАНАЛАР.....	326
44. Орифхужа Муминов ҚАДИМ ВА ИЛҚ ЎРТА АСРЛАРДА КЕШ ВОҲАСИНИНГ АРХЕОЛОГИК ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИ.....	332
45. Дилдора Мўсинова МУСОХОНХОЖА ДАҲБЕДИЙНИНГ "БАДР УЛ-АСРОР ВА САНАД УЛ-АБРОР" АСАРИ ҲАҚИДА.....	339
46. Темур Мўминов ИБРОҲИМ МЎМИНОВ ВА УНИНГ ДАВРИ.....	343

47. Акмал Мухаммадиев ПАЛЕОЛИТИШУНОСЛИКДА ХОМ-АШЁДАН ФОЙДАЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИНИ ЎРГАНИЛИШИ (МЕТОДОЛОГИК ТАҲЛИЛ).....	353
48. Абдикамил Нарбеков ДИНИЙ ФУНДАМЕНТАЛИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМГА ҚАРШИ КУРАШ МУАММОЛАРИ.....	359
49. Бахтиёр Назиров МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ СОҲАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИСЛОҲОТЛАРНИНГ ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛИ.....	366
50. Аслиддин Ортиқов ЎЗБЕК КИНЕМАТОГРАФИЯСИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЖАРАЁНИ: САНЪАТ ЁКИ САНОАТ ТУРИ СИФАТИДА.....	372
51. Аҳмаджон Оринов СЦЕНОГРАФИЯДА ЁРУҒЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ.....	377
52. Хабибжон Олимжонов ТУРКИСТОН ЎЛКА ВИЛОЯТЛАРИДА КУТУБХОНАЛАРНИНГ ОЧИЛИШИ.....	382
53. Икромиддин Остонакулов, Тўлғаной Маматкулова XIX АСР ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДА РОЖИЙ МАРҒИНОНИЙ МЕРОСИНИНГ ЎРНИ.....	392
54. Зумрад Рахмонкулова БУХОРО АМИРЛИГИ ВА УСМОНИЙЛАР ДАВЛАТИ ЎРТАСИДАГИ ДИПЛОМАТИК МУНОСАБАТЛАР ТАРИХИДАН (XVIII-XIX АСР БОШЛАРИДА).....	397
55. Хасанбой Рахматиллаев ТУРКИСТОНДА XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ ЭТНИК ЖАРАЁНЛАР.....	407
56. Одинахон Рахманова ОЛИМХОН САЛТАНАТИ ТАРИХИДАН: ШАЙХ ВА СЎФИЙЛАРГА ИШОНЧСИЗЛИК.....	413
57. Хасанбой Рахматиллаев МАРКАЗИЙ ОСИЁНИНГ ҚАДИМГИ ДАВР ЭТНИК ТАРИХИНИ ЁРИТИШДАГИ АЙРИМ МУАММОЛИ МАСАЛАЛАР ВА УСУЛЛАРГА ДОИР.....	418
58. Хайрулла Рахматов БУХОРО АМИРЛИГИ АҲОЛИСИНИНГ ЭТНИК ТАРКИБИ ХУСУСИДА (XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари).....	424
59. Muhiddin Rajabov O'RTA OSIYODA MILLIY-HUDUDIIY CHEGARALANISHNING O'TKAZILISHI: MAQSAD, MONIYAT VA OQIBAT (XORIJ TADQOQOTCHI OLIMLARI NIGOHIDA).....	430
60. Maftuna Rajabova TOLERANTLIK FENOMENINING TARIXIY – NAZARIY TAHLILI.....	437
61. Саломова Л.И. ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ АРХИВИДА САҚЛАНАЁТГАН ТУРКИСТОН АССР ТАРИХИГА ОИД ҲУЖЖАТЛАР ТАҲЛИЛИ.....	446

62. Ойдина Сатимова ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАГИ ТУРКИСТОНЛИК АСИРЛАР ТАҚДИРИДАН.....	452
63. Равшан Сиддиқов ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИНГ ИСЛОҲ ҚИЛИШНИ ЗАМОНАВИЙ ХОРИЖИЙ ТАРИХШУНОСЛИГИ.....	459
64. Хуршида Тиллаходжаева ФУҚАРОЛИКНИ РАСМИЙЛАШТИРИШ БЎЛИМЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ БЎЙИЧА ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ ЧОРА-ТАДБИРЛАР (УЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ, УЛАРНИ ЯРАТИЛИШИДАГИ МУАММОЛАР) ХУСУСИДА.....	466
65. Рўзикул Толибов, Санобар Толибова ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАНУБИ-ШАРҚИЙ ОСИЁ МАМЛАКАТЛАРИ БИЛАН МАДАНИЙ-ГУМАНИТАР АЛОҚАЛАРИ.....	475
66. Равшан Турсунов ХІХ АСРНИНГ 2 ЯРМИДА ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДА СОДИР БЎЛГАН ҚУМ ВА ЧАНГ БЎРОНЛАРИ ТАРИХИГА НАЗАР.....	482
67. Икромжон Умаров КЎҲИТАНГТОҒ ҚИШЛОҚЛАРИДА ЁМҒИР ЧАҚИРИШ МАРОСИМЛАРИНИНГ ЎТКАЗИЛИШИ.....	493
68. Анвар Уроқов ЎЗБЕКИСТОН РАНГТАСВИР САНЪАТИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР.....	503
69. Мавлюда Файзуллаева АНЪАНАВИЙ ТАОМЛАНИШ ВА ТРАНСФОРМАЦИОН ЖАРАЁНЛАР.....	508
70. Мавлон Эргашев ЧАҒОНИЁННИНГ ЎРТА АСРЛАР ШАҲАРЛАРИ.....	515
71. Хайрулла Қобилов СУРХОНДАРЁ ОКРУГИДА ЖАМОАЛАШТИРИШ ДАВРИДАГИ ОММАВИЙ ҚАТАҒОНЛИКЛАР.....	522
72. Ra'no Mamirjonovna XALQ TA'LIMI TIZIMIDAGI BOLSHEVISTIK SIYOSAT: MILLIY MAORIF TIZIMI VA TA'LIMDA SOVET MODELINI TATBIQ QILINISHI.....	528
73. Ислон Қаршиев ЖАНУБИЙ ЎЗБЕКИСТОН ҚЎНҒИРОТЛАРИ.....	533
74. Давлат Қудратов ҚАДИМГИ ДАВР ШАҲАРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ ГЕНЕЗИСИ ТАҲЛИЛЛАРИ.....	539
75. Қахрамон Шоназаров УЧИНЧИ РЕНЕСАНС ПОЙДЕВОРИНИ ҚУРИШДА ЁШЛАР ИЖТИМОИЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	551
76. Ғайрат Хамраев БУҲОРО АМИРЛИГИНИ ТАШКИЛ ЭТГАН МИЛЛИЙ-ЭТНИК ГУРУҲЛАР ХУСУСИДА (ТОЖИКЛАР МИСОЛИДА).....	556

77. Суннатилла Ҳамраев, Мадина Адилова СОВЕТ ТАРИХШУНОСЛИГИДА БУХОРО АМИРЛИГИ ВА РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ ЎРТАСИДАГИ ДИПЛОМАТИК МУНОСАБАТЛАР ТАРИХИ (XX АСРНИНГ 60–80 ЙИЛЛАРИ).....	563
78. Феруза Ҳасанова ЎЗБЕКИСТОНДА УЧИНЧИ РЕНЕССАНС ДАВРИДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ФАОЛЛИГИ.....	570
79. Akmaljon Xoldarov NEMISLARNING O'RTA OSIYOGA KIRIB KELISHI (FARG'ONA VODIYSI MISOLIDA).....	575
80. Нодирбек Момунович Ҳамаев АНВАР ПОШШОННИНГ ШАРҚИЙ БУХОРОДА СОВЕТ ҲУКУМАТИГА ҚАРШИ КУРАШИ (матбуот материаллари асосида).....	581
81. Иброҳим Хидиров ҚАДИМГИ СУҒДНИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁ МИГРАЦИЯ ТИЗИМИДАГИ ЎРНИ.....	586
82. Урол Худойкулов ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИДА САНОАТНИНГ БИР ТОМОНЛАМА ТАРАҚҚИЁТИ: МАСАЛАЛАРИ МУАММО ВА ЗИДДИЯТЛАР (XX аср 70- 80 йиллар асосида).....	593
83. Тўлқин Худойкулов ХИВА ИНОҚЛАРИНИНГ МАРКАЗИЙ ВА МАҲАЛЛИЙ БОШҚАРУВ ТИЗИМИ. МАНСАБ ВА УНВОНЛАР.....	599
84. Хулкар Холикулова ИМКОНияТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАРНИ ЖАМИЯТГА МОСЛАШТИРИШДА ТАЪЛИМНИНГ ТУТГАН ЎРНИ.....	610
85. Тўлқин Худойкулов ҚЎҚОН ХОНЛИГИ ШАҲАР ВА ҚИШЛОҚ АҲОЛИСИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ҲАЁТИ ҲАҚИДА АЙРИМ МАЪЛУМОТЛАР.....	618
86. Мунира Хўжанова 1920-1940 ЙИЛЛАР ҚОЗОҒИСТОНДА БОЛАЛАР ҚАРОВСИЗЛИГИ ВА БОЛАЛАР УЙЛАРИ ФАОЛИЯТИ.....	628
87. Sherzod Hazratkulov FUQAROLIK JAMIYATI KONSEPSIYASI RIVOJIDA IJTIMOY SIYOSAT VA IJTIMOY ADOLAT FENOMENLARI.....	633
88. Sherzod Hazratkulov IJTIMOIY SIYOSATNI AMALGA OSHIRISH INDIKATORLARI VA MEZONLARI.....	639
89. Носир Хусанов ЖАМИЯТДА ПЛАКАТНИНГ ЎРНИ.....	645
90. Азизбек Холлиев ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНЛИКЛАРНИНГ ФРОНТ ОРТИДАГИ ФИДОКОРОНА МЕҲНАТИ.....	653

91. Шайдуллаева Г.Ш. ҲИНД ВОДИЙСИДАН ТОПИЛГАН ОКС ЦИВИЛИЗАЦИЯСИГА ХОС СОПОЛ ИДИШЛАРИ.....	661
92. Гузаль Шарипова ЎЗБЕКИСТОН–МАЛАЙЗИЯ ҲАМКОРЛИГИНИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ.....	667
93. Саиданварбек Юлдашев МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ИЛК ЎРТА АСРЛАР ТАРИХИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ.....	676
94. Дилдора Юсупова ҒАРБИЙ ЕВРОПА ОЛИМЛАРИНИНГ XX АСР БОШЛАРИДА АРХИВШУНОСЛИК СОҲАСИДА ОЛИБ БОРГАН ТАДҚИҚОТЛАРИ.....	684
95. Мадаминов Баходир ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ САНЪАТ МУЗЕЙИНИНГ АЙРИМ НОЁБ ЭКСПОНАТЛАРИ ТАСНИФИ.....	690
96. Абдурасул Розаков XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДА АҚШДА НЕОЛИБЕРАЛИЗМ РИВОЖЛАНИШИНИНГ АСОСИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ.....	696
97. Xumora Pozilova QADIMGI FARG’ONA HUNARMANDCHILIGIDA TIRNAB SOLINGAN BEZAKLI SOPOL IDISHLAR.....	703
98. Гайратхон Мухтаров ЧОТҚОЛ ТОҒ ТИЗМАСИДАГИ ЯНГИ ТОПИЛГАН ҚОЯТОШ РАСМЛАР ЖОЙЛАШГАН ЎРНИ ВА ЛАНДШАФТИ.....	709
99. Икрамжон Исмаилов ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ТАЪЛИМ СИФАТИ ВА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ РЕЙТИНГИ (ФАРҒОНА ВОДИЙСИ МИСОЛИДА).....	714
100. Музаффар Хўжамов 40 ЙИЛЛАРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ 50 ЙИЛЛАР БОШЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ БОРАСИДА ОЛИБ БОРИЛГАН НАРХ-НАВО СИЁСАТИ.....	722

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Икромжон Ибрагимович Умаров,
Термиз Давлат университети
Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси
Email: lochin-umarov@mail.ru

КЎХИТАНГТОҒ ҚИШЛОҚЛАРИДА ЁМҒИР ЧАҚИРИШ МАРОСИМЛАРИНИНГ ЎТКАЗИЛИШИ

For citation: Ikromjon I.Umarov, RAIN CALLING CEREMONIES IN KOHITANGTOG VILLAGES. Look to the past. 2021, Special issue 3, pp.493-502

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5841639>

АННОТАЦИЯ

Қадим замонлардан бошлаб аجدодларимиз деҳқончилик қилар экан, йилнинг қулай бўлишига умид боғлашган. Даладан кўп ҳосил олиш мақсадида турли маросимларни ўтказишган. Бу маросимларни ўтказар экан, деҳқонлар йилнинг серёғин ва баракали келишига умид боғлашган. Бошқа ўлкалар ва халқларда ҳам ёмғир чақириш удуми мавжуд бўлиб, уларда ўзига хос маросимлар бажарилади. Ушбу мақолада муаллиф илмий манбалар ва дала тадқиқотларига асосланиб, Кўхитангтоғ қишлоқларида ёмғир чақириш маросимларининг ўтказилиши ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида маълумот беради.

Калит сўзлар: Кўхитанг, сув, ёмғир, маросим, «Суз хотин», «Сув султон хотин», кўғирчоқ театр, яда тоши, Ардохшо, «Кал боғлаш», «Узма ош».

Икромжон Ибрагимович Умаров,
Преподаватель кафедры Всемирной истории
Термезского государственного университета
E mail: lochin-umarov@mail.ru

ПРОВЕДЕНИЕ ОБРЯДОВ ПО ВЫЗОВУ ДОЖДЯ В КИШЛАКАХ КУХИТАНГТОҒ

АННОТАЦИЯ

С древних времен наши предки, занимаясь земледелием, надеялись на благополучный год. Для сбора хорошего урожая с поля, проводили различные ритуалы. Проводя эту церемонию деҳкане надеялись, чтобы год был дождливым и изобильным. В других странах и народах также были обычаи, призывающий дождь, во время которого выполнялись определенные ритуалы. В данной статье автор на основе научных источников и полевых исследований приводит сведения о проведении обрядов по вызову дождя в кишлаках Кухитангтоғ и их особенностях.

Ключевые слова: Кухитанг, вода, дождь, ритуал, «Суз хотин», «Сув султон хотин», кукольный театр, камень яда, Ардохшо, «Кал боғлаш», «Узма ош».

Ikromjon I. Umarov,
Lecturer at the Department of World History
Termez State University

RAIN CALLING CEREMONIES IN KOHITANGTOG VILLAGES

ABSTRACT

Since ancient times, our ancestors, engaged in agriculture, expected for a prosperous year. For having productive harvest from the field, various types of traditional rituals were performed. By conducting this ceremony, the farmers hoped for a rainy and abundant year. In other countries and peoples, there were also customs calling for rain, during which certain rituals were performed. In this article, the author, on the basis of scientific sources and field research, provides information on the conduct of ceremonies to induce rain in the villages of Kuhitangtog and its features.

Index Terms: Kukhitang, water, rain, ritual, «Suz xotin», «Suv sulton xotin», puppet theater, stone yada, Ardahsho, «kal boglash», «uzma osh».

1. Долзарблиги:

Маълумки, сув жамики тирик мавжудотнинг ҳаёт манбаи бўлиб ҳисобланади. Айниқса, деҳқончиликда сувнинг ўрни ниҳоятда баланд бўлиб, ота-боболаримиз ўз экинзорларини сувлаш учун ариқ ва коризлар қазиганлар, тўғон ва дамбалар барпо этганлар.

Деҳқончиликнинг об-ҳаво билан чамбарчас боғлиқлиги аҳоли ўртасида табиат кучлари билан алоқадор турли удумларни юзага келтирган. Сурхон воҳаси аҳолиси, хусусан, Кўхитангтоғ этақларида яшовчи аҳоли деҳқончилик қилишдан олдин турли хил маросимлар ўтказишган. Улардан энг асосийси ёмғир чақириш билан боғлиқ маросимлар эди. Сўнгги ўн йилликларда Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида амалга оширилган илмий тадқиқотлар натижасида ушбу маросимнинг хилма-хил турлари борлигини кўрсатди. Бу эса, мавзунинг долзарблигини кўрсатади.

2. Методлар ва ўрганилганлик даражаси:

Ушбу мақола тарихийлик, қиёсий-таҳлил ва ҳудудий ёндошувлар сингари тарихий методлар асосида ёритилган бўлиб, унда Сурхон воҳасидаги унутилиш арафасига келиб қолган қадимги ёмғир чақириш маросимлари тўғрисида маълумот берилади.

Айтиш жоизки, ёмғир чақириш маросимларининг ўзбек миллий маросимлари ва фольклорида тутган ўрнини аниқлаш зарурияти фақат мустақиллик туфайлигина юзага келди. Бир қатор тадқиқотчилар ўз асарларида ушбу маросим ҳақида тўхталиб ўтишган. Жумладан, М.Саттор[1], И.Жабборов [2], С.Турсунов [3], Н.Назаров [4] асарларида ушбу маросимнинг ўтказилиши ҳақида маълумотлар келтирилади. Бундан ташқари, ёмғир чақириш билан боғлиқ маросимлар бошқа халқларда ҳам учраши боис, турли тадқиқотчиларнинг назарига тушган. Жумладан, В.Н. Басилов [5], Н.В. Афанасьев, С.С.Хомус [6] ва бошқа олимлар ўз тадқиқотлари давомида ёмғир чақиришнинг турли усуллари тўғрисида маълумотлар келтиришади.

3. Тадқиқот натижалари:

Кўхитангтоғ қишлоқларида яшовчи аҳолининг деҳқончилик билан боғлиқ анъаналари узоқ асрлар давомида шаклланган бўлиб, кишиларнинг табиатга бўлган муносабати, ҳаёт таъминотини яратиш борасидаги хўжалик фаолияти натижасида вужудга келган. Тоғ қишлоқлари аҳолиси эрта баҳорда деҳқончилик ишларини бошлашдан аввал турли хил маросимлар ўтказиб келганлар. Бу маросимларнинг аксарияти сув (ёғингарчиликнинг меъёрида бўлиши), ҳаво (об-ҳавонинг мўътадил бўлиши), тупроқ (ернинг тобга келиши), олов (қуёшнинг қиздириши) каби табиат унсурларининг мувозанатга келиш даври бўлган баҳор фасли билан боғлиқдир.

Эрта баҳорда ўтказиладиган илк хўжалик маросимларидан бири – бу дарвешонадир. Дарвешона ҳар йили бир марта борлиқ яратувчисига шукроналик учун ўтказиладиган диний-хўжалик маросимидир. Бунинг учун одамлар ўзаро пул йиғишган. Бугдой олиб, тегирмонда

тортилиб ёрма тайёрланган. Бадавлат кишилар кўй берганлар. Кўй сўйилиб, думба ёғига гўшт қовурилган. Ҳар бир кишига бир косадан ёрма улашилган, косанинг ичига пиширилган гўшт солинган. Одамлар «дарвешона – тишга даво» дея таомни тановул қилганлар. Сўнг мулла ёки эшон йил яхши келишини, Оллоҳдан одамларни турли хил балолардан сақлашни сўраб дуо қилганлар. Баъзида ёғингарчилик кўп бўлиб, деҳқончиликка талофат ета бошласа, бир мулла ва 10–15 одам бир жойда тўпланиб, Оллоҳ йўлига садақа чиқарганлар [7].

Чигиртка ва бошқа турли ҳашаратлар экин майдонларини босиб деҳқончиликка зарар келтирган вақтларда одамлар мулла чақириб ўз қишлоғи ёки даласини ўқитганлар. Ахборотчиларнинг гувоҳлик беришича, ҳашаротлар ва турли зараркунандаларга қарши ўқишни фақат нафаси ўткир, билими кучли уламоларгина ўз зиммасига олиши мумкин бўлган. Шу билан бирга, аҳоли далага экин экишдан олдин ерга кул сепар, ўғитлашнинг бу усули минерал ўғит бўлиши билан бирга далани турли ҳашаротлардан сақлашда қўл келар эди [8].

Деҳқонлар ерни экинга тайёрлаб, ивитилган уруғни қадашдан бир кун олдин бободеҳқон маросимини ҳам ўтказишган. Бунда кишилар имкониятига қараб товук, эчки, кўй каби жонлиқлар худо йўлида сўйилиб, садақа қилинган. Мазкур маросимда ҳам руҳонийлар худди дарвешонадагидек ҳосил баракали бўлишини тилаб дуо қилганлар.

Деҳқончиликнинг об-ҳаво билан чамбарчас боғлиқлиги аҳоли ўртасида табиат кучлари билан алоқадор турли удумларни юзага келтирган. Масалан, 20 февралдан 21 мартгача бўлган ҳисобли кунларнинг дастлабки 15 кунни Ҳут дейилган. Ҳутдан кейин кирган Ажуммо 6 кун давом этади. Баъзан 7 кун ҳам бўлиши мумкин. Бу тўғрида халқ ўртасида тарқалган нақлда: «Ажуммо олти кун, қаҳрига олса етти кун», - дейилади [9].

Мифологияда Ажуммо бир пари бўлиб, кишнинг эгаси ҳисобланади. Айтишларича, бир вақтлар Ажуммо одамларни муқаррар бир ўлимдан сақлаб қолган, кейин эса уларни яхшиликка етаклаган. Агар қаҳри келса, одамлар ва молларни музлатиб қўйган. Шу сабабдан, аҳоли баъзан совуқ урмасин деган маънода ҳам садақа чиқарарди.

Ажуммодан сўнг Ахман ва Дахман киради. Улар уч кундан иборат бўлади. Ахман ва Дахман тугаши билан Обираҳмат бошланади. У ҳам уч кундан иборатдир. Сўнгра Қурбонраҳмат кирган. У икки кун давом этади. Охирида Наҳфи Наврўз бошланиб у бир кун бўлади ва шу билан қиш тугайди [10].

Об-ҳаво айнийверса, ҳамма, илоҳо ёмғир кўп бўлсин, буғдой, экинларимиз яхши бўлсин, офат бўлмасин, деб дуо қилишган. Об-ҳаво яхши келиши учун ҳар йили икки-уч марта одамлар йиғилишиб садақа чиқаришган.

Қурғоқчилик бўлганда эса қадимги аجدодларимиз томонидан сув чақириб маросимлари ўтказилган. Кўҳитангтоғ қишлоқлари аҳолиси «Сув султон хотин» ёки «Сув хотин», ўзбек лақайлар эса «сус хотин» деб атаганлар. Манбаларда «суст хотин» дейилади. Тўғрироғи «Сув хотин»дир.

Ахборотчим Чиннихол момо Сафарованинг (1926–2000) эслашича, 1936 йилнинг баҳорида кучли қурғоқчилик содир бўлиб, ёмғир ёрмаган ва экин қурий бошлаган. Шунда Кўҳитанг тоғидаги Калапўшқия қишлоғи аҳолиси «Сув султон хотин» маросимини бажаришга киришадилар. Ҳомиладор аёлга кийим кийдирилиб, бошига рўмол ўралган. Бу кийим ва рўмол ечиб олиниб, аёл бошқа кийимларини кийиб олган. Сўнгра икки газ узунликдаги хода учидан сал пастроқда кичикроқ чўп бўлаги кўндалангига боғланиб тулум (қўғирчоқ) ясашган. Аёлнинг кийим-боши қўғирчоққа кийдирилган. Ўша ҳомиладор аёл қўғирчоқ тахтани кўтариб овулдаги ҳар бир ўтовга қараб юришни бошлаган. Унинг изидан эргашган бир тўда хотин маросим қўшиғини куйлашган. Қўшиқ айтилганидан сўнг уй бекалари тулумга сув сепганлар. Ушбу воқеанинг гувоҳи бўлган Чиннихол момонинг айтишича, шу маросим ўтганидан сўнг эртасига ёмғир ёққан. Шарти шу эдики, мазкур маросимни бажарган кишиларнинг иймони пок бўлмоғи ва ёмғир ёғишига чин дилдан ишонмоғи зарур бўлган [11].

Музработ туманида яшовчи Оллоқул бобо Қурбоновнинг (1928 йилда туғилган) айтишича, бу маросимда тулум(қўғирчоқ)ни уйнинг манглайи, яъни эшиги устига қўйганлар.

Унга сув сепишган-да, кейин тўп-тўп бўлишиб юқоридаги қўшиқни айтганлар. Сув чақириш маросимининг ушбу турини асосан ярим кўчманчи, ярим ўтроқ аҳоли ўтказарди [12].

Ангорлик ахборотчим Адолат момо Қўнғиротованинг (1932 йилда туғилган) маълумотига кўра, маросимнинг деҳқонлар ва боғбонлар ўтказадиган бошқа шакли «Суз хотин» дейилган. Бунда каттагина ёғочдан қўғирчоқ хотин ясалган. Сўнгра маросим эгаси хўроз сўйиб садақа чиқарган. Чунки, хўроз қўй ўрнида ўтади деб ишонишган. Бунда, албатта, кичкириқ хўроз сўйилади. Уй эгаси ният қилиб қўғирчоқни ўчоқ бошига олиб келади ва уни ерда тикка қилиб қўяди. Ўчоқдан чиққан тутун зарар қилмаслиги учун қўғирчоқни қозондан бир-икки метр нарида тутишган. Дастурхонга овқат тортилганда қўғирчоқ ҳам дастурхон бошига олиб келинади. Овқатга дуо ўқилгач, барча қўғирчоқни ўртага олиб ўйнатади ва атрофидан айланган ҳолда маросим қўшиғини куйлашган. Маросим тугагач, қўғирчоқни махсус қурилган майда уйчага киритиб қўйишган. Халқ «Суз хотин»ни худди (сувдами ё фалакда) сузаётган аёлдек тасвирлаган. Шунинг учун баъзан «султон» сўзининг ўрнига «суздон» сўзини қўйишган [13].

Жанубий Тожикистонда яшовчи ўзбек лақайларида ёмғир ёғмай қурғоқчилик хавфи юзага келгач, қишлоқ оқсоқоллари маслаҳатлашиб, масхарабоз битта эркакка аёлнинг кийимлари кийгизилиб, эшакка тескари ўтирғизиб, «сус хотин» қўшиғини айтиб, эшакни уйма уй етаклаб юрадилар. Уй эгалари бу «сус хотин»нинг устидан сув қуйиб, имкон қадар бирон нарса берганлар. Кейин қудуқ, булоқ ёки дарёнинг бошига бориб, одамлар бир-бирининг устига сув сепишиб, йиғилган хайру-эхсонни ўртага қўйишиб, бирга баҳам кўришиб, яратгандан ёмғир ёғдиришни сўрашадилар [14].

Қўғирчоқ ишлатиб ёмғир чақириш маросими Кавказда яшовчи туркий халқларда ҳам қайд этилган [15]. Қозон татарлари ўтказадиган ёмғир чақириш маросимида қўғирчоқ бўлмаган. Унинг ўрнига қурбонлик овқати еб бўлинганидан кейин куннинг қолган қисмида ёшлар йўлида учраган ҳар бир кишисига сув сепишган. С.Е.Маловнинг ёзишича, бу одат қурбонлик оши билан бирга қурғоқчилик вақтида ёмғир чақиришдаги шаманлик воситаси ҳисобланади [16].

Таъкидлаш жоизки, ёмғир чақириш удумлари исломдан олдинги маросимлар билан боғлиқ эди. Хусусан, хитой йилномаси «Тан-шу»да айтилишича, милодий VII асрда Кан (Сўғдиёна) аҳолиси ой тақвимининг ўн биринчи ойида доира ва рақслар билан совуқ чақиришган ҳамда бир-бирларига сув сепиб вақтичоғлик қилишган [17]. Хитой тарихчиси Сян Да келтирган маълумотга кўра, Шарқий Туркистондаги Куча шаҳри аҳолиси ой тақвими бўйича 7 ойнинг 1-кунидан 7-кунига қадар «су-мо-чже» рақсини ижро этар, рақс даврида уйлар олдида ва бир-бирларига сув сепишар эди. Ушбу рақс маросимий кўринишда бўлиб, «инь-ци», яъни нам ва совуқ об-ҳавонинг пайдо бўлишига қўмаклашиши лозим эди [18].

Ёмғир чақириш билан боғлиқ маросим рақслари Кўхитангтоғ қишлоқларида XX аср ўрталарига қадар мавжуд бўлган. Март ойи бошлари, айниқса, Наврўз вақтида бир гуруҳ аёллар айлана ҳосил қилиб доира чалишган ва деҳқончиликка алоқадор турли маросимларни амалга оширишган. Доира садолари остида рақсга тушаётган аёллар меҳнат билан боғлиқ турли ҳаракатлар ва ёмғир ёғиш жараёнини акс эттиришлари шарт эди. Доира билан ижро этиладиган ушбу маросим тури «бадаш» деб аталади [19].

Одатда сув чақириш маросими февралдан, яъни кичик чилла тугаб, ҳут киришидан то апрелга қадар бўлган вақтларда ўтказилган. Маросим ўтиши билан ёмғир ёға бошлагач, деҳқонлар ер ҳайдаб, буғдой экаётган вақтда бир қўлида ўша қўғирчоқ, бир қўлида буғдой бўлган. Ерга уруғ сепаётган вақтда маросим қўшиғини куйлашган. Маҳмуд Сатторнинг ёзишича, бу одат ҳафтанинг ҳосиятли кунлари саналган якшанба, пайшанба ва жума кунлари ўтказилган. Ҳосиятсиз деб билинган кунларда маросимни ўтказиш ижобатсиз саналган [20].

«Суз хотин» маросими якунидаги қўғирчоқни куйдириб юбориш ёки эски қудуққа ташлаш удуми узок ўтмишдаги аجدодларимизнинг қурбонлик қилиш маросимининг қолдиқларидан биридир [21].

Тажрибадан кўрилганки, «Суз хотин» маросими 20 февралдан то Наврўзга қадар тўғри ўтказилса, ўша йилнинг баҳори то ёзги чиллага (21 июн) га қадар серёғин бўлган.

Шунда ҳам ёмғир жала кўринишини олмаган. Деҳқонлар бундан баҳраманд бўлиб, мўл-кўл ҳосил олишган. Агар апрелда ўтказилганда ёмғир кечикиб, майнинг 10-санасидан то июннинг 15-саналаригача, яъни ғалла ўрими вақтида кучли жала бўлиб ёлган ва ҳосилнинг бир қисмини нобуд қилиш ҳолатлари кузатилган.

Нима учун кўғирчоқда айнан аёл образи берилган? Сабаби, қадимги туркий халқларда аёл муқаддас, улуғлик ҳамда барака тимсоли ҳисобланган. Шу билан бирга, «Суз хотин» маросими кўп жиҳатдан қадимги аجدодларимизнинг диний эътиқодлари билан боғлиқ бўлган. Абу Райҳон Берунийнинг ёзишича, қадимги хоразмийлар испандормажи ойининг ўнинчи кунда вахшангам деган ҳайит байрамини нишонлашган. Вахшангам – Вахш сувиға, айниқса Жайхун сувиға вакил қилинган фаришта исмидир [22]. Археологик маълумотларга кўра, кушон тангаларида Ардохшо маъбудасининг тасвири туширилган. Ардохшонинг маъноси «Охшо руҳи» бўлиб, тадқиқотчилар томонидан Вахш сўзига тўғри келиши аниқланган. Қадимги бактрияликлар Охшо (Оахшо) худосига атаб ибодатхона (Тожикистондаги Тахти Сангин) ҳам курганлар [23]. Археологик тадқиқотлар натижасида Термиз яқинида жойлашган Таллитоғора тепалиги мил ав. 1 минг йилликда сув худосига бағишлаб қурилган иншоот эканлиги аниқланди [24]. Оахшо/охшо қадимги туркийча ўқуз сўзи билан боғлиқ бўлиб, «сув» деган тушунчани англатади. Кўп худолилик даврида бу атама «сув худоси» деган маънони ортирган [25].

Юқоридагилардан келиб чиқиладиган бўлса, «Суз хотин» қадимги сув култи билан боғлиқ маросим бўлганлиги англашилади. Ислон дини тарқалган даврда ҳам бу маросим унутилмаган. У замонасига мослашиб, бошқа кўринишда бизнинг давримизга қадар етиб келган.

«Суз хотин» бошқа бир тарихий ҳақиқатни очиб беради, яъни, Сурхон воҳасида кўғирчоқ театрининг илк илдизлари бевосита ушбу маросим билан боғланади. Бемалол айтишимиз мумкинки, у орқали ўлкамизда қадимги кўғирчоқ театри шакллана бошлаган. Фақат бу ҳозиргидек кўғирчоқ театри эмас, балки анъанавий халқ маросими эди. Агар XIX асрда Фарғона водийси ва Тошкент воҳасида анъанавий халқ театрларининг бош қаҳрамони «Қачал полвон» бўлса, Сурхон воҳасида «Суз хотин» бўлган.

Тарихий манбаларда ёмғир чақириш маросимининг бошқа турлари ҳақида ҳам маълумот берилади. Чунончи, хитой манбаси «Бэй-ши»да айтилишича, Еттисув ва Шарқий Туркистон шимолида жойлашган Юебань давлатида шундай жодугарлар бўлганки, улар жужанлар ҳужуми вақтида сурункали ёмғир, кучли бўрон, ҳаттоки тошқин чақира олишган. Жужанларнинг $\frac{2}{10}$ ҳатто $\frac{3}{10}$ қисми чўккан ёки музлаб ўлган [26]. Яна бир хитой манбаси «Суй-шу»да ёзилишича, ашина туркларининг афсонавий аждоди Ичжини-нишиду бўрон ва ёмғир чақиришдек ғайритабiiй қобилиятга эга бўлган [27].

IX аср иккинчи ярми X аср бошларида яшаган араб географи ибн ал-Факих ал-Ҳамадонийнинг «Ахбор ал-булдон» номли асарида ёзилишича, Сирдарёнинг нариги томонида яшовчи номусулмон турклар, ўғуз, тўқузўғуз ва қарлуқ қабилалари орасида ўзларининг фол тошлари ва китоблари билан дуохонлик қилиб ёмғир, қор, дўл сингариларни ёғдирадиган кишилар борлиги эслатилади [28].

Абу Райҳон Беруний машҳур аллома Ар-Розийнинг «Китоб ал-Хавасс» («Хусусиятлар тўғрисидаги китоб») асарида қуйидагиларни иқтибос қилиб келтиради: «Турклар мамлақатида, қарлуқлар ва бижанаклар ўртасида бир довол бор, қачонки ундан қўшин ёки чорва подаси ўтадиган бўлса, оёқлар ёки ҳайвон туёқлари кигиз билан боғлашади, бу билан ўтишни майин қилишади, негаки юриш вақтида тошларга қаттиқ тегиб кетса, қора туман кўтарилиб, сурункали ёмғир ёғиши мумкин. Шу тошлар ёрдамида улар истасалар ёмғир чақирадилар» [29]. «Осор ул-боқия» асарида Хўтандан Тибетга борадиган йўлда Йада деган тоғ жойлашганлигини қайд қилади [30]. «Минералогия» асарида эса, «яда» тоши ҳақида хабар берар экан, уни ҳажар жалиб лил матар (ёмғир чақирувчи тош) ёки ҳажар ал-барид (дўлни қайтарувчи тош) деб атади. Беруний ўзининг шахсий кузатишлари ва тажрибага асосланиб, бундай тошларнинг ёмғир чақириши ёки дўлни қайтаришига шубҳа билан қарайди [31].

Гарчи Беруний ёмғир чақирувчи тошларнинг хосиятига ишонмаса-да, уларга бўлган кизиқиш кейинги асрларда ҳам давом этди. Хусусан, XI аср мутафаккири Махмуд Кошғарийнинг ёзишича, «јат – ёмғир, шамол ва бошқаларни талаб қилиш учун махсус тошлар (яда тошлар) билан фол очиш одатидир. Бу одат улар орасида кенг тарқалгандир. Мен буни яғмолар шаҳрида ўз кўзим билан кўрдим. У ерда пайдо бўлган бир ёнғинни сўндириш учун шундай фол қилинган эди, худонинг амри билан ёзда қор ёғди. Кўз ўнгимда ёнғинни сўндирди» [32].

Шарафиддин Али Яздийнинг хабар беришича, ҳижрий 766 йил рамазон ойининг боши, яъни илон йилида (милодий 1365 йилнинг 22 майида) Соҳибқирон Амир Темур Тошкент билан Чиноз оралиғида, Чирчиқ дарёси бўйида жете (мўғул) кўшини билан тўқнашади. Соҳибқирон кўшинини енгилга кўзи етмаган мўғуллар яда (йада) тоши ёрдамида ҳийла ишлатишга қарор қилдилар. Яда тошини ишқалаш натижасида даҳшатли шамол турди, момақалдирос қалиб, қаттиқ жала қуя бошлади. Шу қадар қаттиқ ёмғир ёғдики, бутун дунёни сув босгандек бўлди. Жанг майдонидаги отлар лойга ботиб, ўрнидан қимирлолмай қолди [33].

XVII аср географи Махмуд ибн Вали Туркистон ажойиботлари ҳақида тўхталар экан, «у ерда бир тоғ бор, агар унинг тошларини бир-бирига ишқаласа ёмғир ёғади», деб ёзади. Яна, Чағониён вилоятидаги Ҳисори Шодмон қалъаси яқинидаги бир тоғнинг чўққисига бирон киши чиқса, ўша заҳоти об-ҳаво бузилиб, ёмғир ёға бошлашини ҳам қайд этади [34].

Яда тошлари ёрдамида ёмғир чақиривча ишонил кўп асрлар мобайнида Туркистон, Шарқий Туркистон, Волгабўйи, Сибир, Олтой ва Мўғулистонда яшовчи туркий ва мўғулий халқлар орасида сақланиб қолган. Ўзбекларда бу тош «яда», бошқирларда «йэй таш», туваларда «чатташ», қозоқларда «жайтас» [35], қирғизларда «жайташ» [36], ёқутларда «сата», қалмоқларда «saadan tsholon» – сата тоши, туркманларда «яда тоши» [37] деб аталган.

С.Е.Маловнинг ёзишича, Туркистон ерлари ҳар турли фолчи, башоратчи ва афсунгарлар билан тўла. Улардан «полчи» ёки «рамполчи» – шунчаки китобга қараб фол очувчи; «жодугар» – қоғозга ёзилган турли дуолар ва тилсим сўзлар ёрдамида башорат қилувчи; «азайимхон», «дуохон» – доира урмай, мусиқа асбобларини чалмай дуолар ёрдамида дам солиб инс-жинсни қайтарувчи; «йадачи» – осмондан ёмғир чақиривш санъатини билувчи, жалани тўхтатиш, булут, дўл ва қорни аврайдиган киши; «чироқчи», «бекимчи», «чумкеши» – ойнали чироқ ва сув тўлдирилган қадахга қараб унча катта бўлмаган маросимларни ўтказувчи башоратчи демакдир [38].

Қадимги туркий тилда «jadchi» – сеҳргар, афсунгар, «jat» – ёмғир ва шамол чақиривш билан боғлиқ афсунгарлик, сеҳргарлик, «jatchi jatladi» – «сеҳргар ёмғир чақиривш учун афсун ўкиди» маъноларини англатади [39]. Олтой халқларида яда тоши ёрдамида об-ҳавони бошқарувчи кишилар «ядачи» [40], қирғизларда «жайчи», об-ҳаво башоратчилари «эсепчи» дейилади [41].

Дала тадқиқотлари натижасида Ўзбекистон жанубида ҳам яда тоши билан боғлиқ объектлар топилди. Термиз туманидаги Кўктош ота мақбараси ичида кўк рангли учта катта тош ўрнатилган. Тошлардан қабристон номи келиб чиққан. Илгари қабристон четида турар эди. Қишлоқ аҳолиси уларни яда тошлари сифатида билишади. Аммо улардан ёмғир чақиривш учун фойдаланишмайди. Негаки, яда тошини ишлатиш усулларини билишмайди. Шундай бўлса-да, тошлар ҳосиятли ҳисобланади. Зеро улар ёрдамида кўкйўтал даволанади. Бунда тошлар устидан сув қуйиб, кейин болага ичиришади. Кўпчилик ана шу муолажадан шифо топганликларини маълум қилишди. Кейинчалик, 1989 йилда маҳаллий аҳоли томонидан қабристон ичидаги бир шахиднинг мозори устига мақбара тикланиб, тошлар унинг ичига олиб келиб ўрнатилган [42].

Тошларнинг бу ҳудудга қачон олиб келинганлиги аниқ эмас. Аммо уларнинг Кўхитанг тоғи марказидаги Кампиртепа қишлоғи ва Мечалисой атрофларидан олиб келинганлиги аниқ. Чунки, ушбу ҳудудларда қадимдан тош қонлари мавжуд бўлган. Бу ердаги тошлардан тегирмон тошлари ва ёргучоқлар тайёрланган [43]. Қолаверса, Пошхурд водийси X-XII асрлардаёқ ривожланган тоғ-қон марказларидан бири эди [44]. Кампиртепа

қишлоғида жойлашган қадимги кўрғон харобалари илк ўрта асрлар даврига оидлиги аниқланган [45]. Археологик тадқиқотларга кўра, X асрдан бошлаб Кампиртепада кончиларнинг йирик-йирик устахонлари ва маҳаллалари пайдо бўлган [46].

Биздаги маълумотларга қараганда, Термиз тумани ҳудудида жойлашган ҳаракатдаги қабристонлар ичида энг қадимийлари Кўктош ота билан Султон Саодат ҳисобланади. Охиргиси Султон Саодат мақбараси (IX-XVII асрлар) номидан келиб чиққан. Султон Саодат билан Кўктош ота оралиғи 3 километр. Кўктош ота қабристони Қирққиз саройи яқинида жойлашган. Улар ўртасидаги масофа бор-йўғу бир километрни ташкил қилади. Қирққиз саройи IX асрда вужудга келганлиги ҳамда Термиз шаҳри XIV-XV асрларда айнан Қирққиз ва Султон Саодат атрофларида тараққий этганлигини ҳисобга олиб, бу тошларнинг IX-XIV асрларда олиб келинганлигини тахмин қилишимиз мумкин.

Мовароуннаҳрга ислом таълимоти кириб келиши билан қадимги ёмғир чақириш маросимлари қаторига янги исломий усул ҳам кириб келди. Бу истиско намози эди. Қурғоқчилик бўлган вақтларда ёмғир ёғдириш учун қадимги маросимлардан ташқари истиско намози ўқилган. Исломий анъаналарга кўра, йил қуруқ келган йилларда мусулмонлар истиско намозини ўқишар эди. Бунда бир гуруҳ намозхонлар қир-адирларга чиқиб, жамоат бўлиб 2 ракаат намоз ўқишган. Охирида дуога қўл очилганда Оллоҳдан мўл-қўл ёғингарчилик, экин-тикинларга барака берилишини сўрашган. Истиско намози Бухоро амирлиги даврида Кўхитанг тоғида кенг тарқалган эди. Ёмғир чақиришнинг ушбу туридан ҳанузга қадар фойдаланишади.

Кўхитангтоғ қишлоқларига яқин бўлган Қашқадарёнинг Деҳқонобод туманида ёмғир чақириш учун «узма ош» маросими ўтказилади. Бунда биринчи бўлиб сув қайнатилиб, унга пиёз, ялпиз, каврак солинади. Агар топилса, нўхат ҳам қўшилади. Кейин ҳамир ёйилади-да, ёйиқ ҳолида пичоқ билан кесилмай, қўл билан узиб-узиб қозонга ташланади. Тайёр бўлгандан кейин, қатиқ қўшиб ейилади. Деҳқонободлик кўнғиротларда мавжуд бўлган удумга кўра, баҳор келиши билан уйга бирон киши меҳмон бўлиб келганда ҳам кескан ош ўрнига узма ош пиширишган. Агар уй бекалари меҳмоннинг ҳурмати учун кескан ош қилмоқчи бўлишса, уй эгаси бўлган эркаклар жанжал қилиб бўлса-да, кескан ош қилдирмай, ўрнига узма ош пиштиришган. Негаки, аҳолининг асосий тирикчилиги лалмидан бўлган. Шу боис ана йўл тутишга мажбур бўлишган. Узилган ҳамирни қозонга ташлаётганда «бисмиллоҳир раҳмонир роҳийм, илоҳим, ёмғирларимиз кўп ёғсин, сувимиз сероб бўлсин, деҳқончилигимиз мўл бўлсин» каби сўзларни айтиб, тилак билдиришади. Ушбу маросим гувоҳининг сўзларига қараганда, 2009 йили узма ош тайёрлаш маросими ўтказилгандан кейин кўп ўтмай Деҳқонободда тинмай жала ёққан экан [47].

Бойсун тоғи ғарбидаги Мачай қишлоғида ёмғир чақиришнинг яна бир қизиқ усули мавжуд бўлиб, у «кал боғлаш» деб аталади. Кал боғлаш – узун ипни олиб, қишлоқдаги калларнинг ишини айтиб, тугун қилиб боғлашган. Бир қанча тугундан иборат «тизма» нам жойга кўмиб қўйилган. Ёмғир ёғиб безор қилганда тугунлар олиниб, ўчоқ тагига кўмилган [48].

4. Хулоса:

Хулоса қиладиган бўлсак, ёмғир чақириш маросимлари жуда қадимий бўлиб, у ҳақда улуг алломаларимиздан хабарлар келган. Дала тадқиқотларимиз натижаларига кўра, Сурхон воҳаси аҳолиси ёмғир чақиришда «Сув султон хотин», «Суз хотин», «Яда тоши» ва «Истиско» намози сингари усулларида фойдаланишган. Воҳанинг тоғли ҳудудларида яшовчи деҳқонлар ва боғбонлар «Суз хотин», «кал боғлаш», ярим ўтроқ ва ярим кўчманчи аҳоли «Сув султон хотин», «узма ош» каби маросимларни ўтказишган, кўчманчилар яда тошидан фойдаланишган, ислом дини аҳкомлари кучли бўлган ҳудудларда эса «Истиско» намози адо этилган. Юқоридаги удумлардан фақат яда тошини ишлатишгина тўхтади, холос. Қолганлари эса, аҳён-аҳёнда ўтказилмоқда.

Иқтибослар / Сноски / References:

1. Саттор М. Ўзбек удумлари. –Тошкент: Фан, 1993. (Sattor M. Uzbek customs. –Tashkent: Fan, 1993.)
2. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1994. (Jabborov I. Ethnography of the Uzbek people. – Tashkent: O'qituvchi, 1994.)
3. Турсунов С.Н., Пардаев Т.Р., Турсунов А.С., Тоғаева М.Р. Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида номоддий маданият тарихи. –Тошкент: Мухаррир, 2012. (Tursunov S.N., Pardaev T.R., Tursunov A.S., Togaeva M.R. History of intangible culture in the southern regions of Uzbekistan. –Tashkent: Muharrir, 2012.)
4. Назаров Н. Лақайлар: этнография, лингвистика ва фольклор. –Тошкент: Тамаддун, 2010. (Nazarov N. Laqays: ethnography, linguistics and folklore. –Tashkent: Tamaddun, 2010.)
5. Басилов В.Н. Шаманство у народов Средней Азии и Казахстана. –Москва: Наука. 1992. (Basilov V.N. Shamanstvo in the peoples of Central Asia and Kazakhstan. –Moscow: Nauka. 1992.)
6. Афанасьев Н.В. Хомус С.С. Обряд вызова дождя в традиционной культуре якутов на примере шаманской практики куорсуннаах. // Медицина. Социология. Философия. Прикладные исследования. Москва: Кнорусс, №6, 2020 года. –С.157-160 (Afanasyev N.V., Khomus S.S. Rite of calling rain in the traditional yakut culture on the example of the shamanic practice of kuorsunnaach // Medicina. Sociologiya. Filosofiya. Prikladnye issledovaniya. Moskva: Knoruss, №6, 2020 goda. –S.157-160.)
7. Умаров И., Раҳмонов Ҳ., Худойбердиев Э. Сурхон воҳасида этник тарих ва этномаданий жараёнлар. –Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2014. –Б. 193-194. (Umarov I., Rahmonov H., Khudoiberdiev E. Ethnic history and ethnocultural processes in the Surkhan oasis. –Tashkent: Publishing House of the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoi, 2014. –P. 193-194.)
8. Умаров И. Бадаш: тарих ва анъана. Термиз: Сурхоннашр, 2018. –Б. 23-24. (Umarov I. Badash: history and tradition. Termez: Surkhannashr, 2018. –P. 23-24.)
9. Дала ёзувлари, Термиз тумани, Кокилдор ота маҳалласи, 2018 йил. (Field records, Termez district, Kokildor ota mahalla, 2018.)
10. Дала ёзувлари, Шеробод тумани, Хатак қишлоғи, 2014 йил. (Field records, Sherabad district, Xatak village, 2014.)
11. Дала ёзувлари, Ангор тумани, Занг қишлоғи, 1996 йил. (Field records, Angor district, Zang village, 1996.)
12. Дала ёзувлари, Музrabод тумани, Орият маҳалласи, 2014 йил. (Field records, Muzrabad district, Oriyat mahalla, 2014.)
13. Дала ёзувлари, Ангор туман маркази, 2017 йил, август. (Field records, Angor District Center, August 2017.)
14. Назаров Н. Лақайлар: этнография, лингвистика ва фольклор. –Б. 322. (Nazarov N. Laqays: ethnography, linguistics and folklore. –P. 322.)
15. Гмыря Л.Б. Обряды вызова дождя в традиционной культуре народов Дагестана (классификация и анализ содержания) // Вестник института истории, археологии и этнографии. 2010. №4. –С. 123. (Gmyrya L.B. Rituals of calling rain in the traditional culture of the peoples of Dagestan (classification and analysis of the content)// Vestnik instituta istorii arkheologii i etnografii. 2010, № 4. –P. 123.)
16. Малов С.Е. Шаманский камень «яда» у тюрков Западного Китая // «Советская этнография». Москва-Ленинград, 1947, вып. 1. –С. 151. (Malov S.E. Shaman stone of «yada» among the Turks of Western China // «Sovetskaia etnografiia». Moscow-Leningrad, 1947, issue. 1. –P. 151.)
17. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах обитавших в Средней Азии в древние времена. Изд. 2, Москва-Ленинград, том II, 1951. –С. 310-311. (Bichurin N. Ya.

- Collection of information about the peoples who lived in Central Asia in ancient times. Ed. 2, Moscow-Leningrad, volume II, 1951. –P. 310-311.)
18. Малявкин А.Г. Материалы по истории уйгуров в IX—XII вв. История и культура Востока Азии. Том II. –Новосибирск: Наука, 1974. –С. 89. (Malyavkin A.G. Materials on the history of the Uighurs in the IX—XII centuries. History and culture of the East of Asia. Volume II. –Novosibirsk: Nauka, 1974. –P. 89.)
 19. Умаров И., ва бошқалар. Сурхон воҳасида этник тарих ва этномаданий жараёнлар. –Б. 221-223. (Umarov I., and others. Ethnic history and ethnocultural processes in the Surkhan oasis. –P. 221-223.)
 20. Саттор М. Ўзбек удумлари. –Б. 147-148. (Sattor M. Uzbek customs. –P. 147-148.)
 21. Турсунов С.Н., ва бошқалар. Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида номоддий маданият тарихи. –Б. 35. (Tursunov S.N., and others. History of intangible culture in the southern regions of Uzbekistan. –P. 35.)
 22. Беруний Абу Райхон. Танланган асарлар. I жилд. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. –Тошкент: Фан, 1968. –Б. 282. (Beruni Abu Rayhon. Selected works. I skin. Monuments left by ancient peoples. –Tashkent: Fan, 1968. –P. 282.)
 23. Пугаченкова Г.А. Ртвеладзе Э.В. Северная Бактрия-Тохаристан. Очерки истории и культуры. Древность и средневековье. Ташкент: Фан, 1990. –Б. 82. (Pugachenkova G.A. Rtveladze E.V. Northern Bactria-Tokharistan. Essays on history and culture. Antiquity and the Middle Ages. Tashkent: Fan, 1990. –P. 82.)
 24. Абдуллаев К., Аннаев Т. Талитогора – сув иншоотлари ибодатхонаси. «Термиз оқшоми» газетаси, 2011 йил 12 декабр, 42-43 сон. (Abdullaev K., Annaev T. Talitogora is a temple of water structures. «Termiz oqshomi» newspaper, december 12, 2011, issues 42-43.)
 25. Турсунов С., Умаров И, Пардаев Т., Турсунов А., Холмонова Ф., Нарзуллаева Н. Ўзбекистонда топонимик номлар ва уларнинг тарихи. Термиз: Сурхоннашр, 2017. –Б. 75. (Tursunov S., Umarov I, Pardaev T., Tursunov A., Kholmonova F., Narzullaeva N. Toponymic names and their history in Uzbekistan. Termez: Surkhannashr, 2017. –P. 75.)
 26. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах обитавших в Средней Азии в древние времена. Том II. –С. 260. (Bichurin N. Ya. Collection of information about the peoples who lived in Central Asia in ancient times. Volume II. –P. 260.)
 27. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах обитавших в Средней Азии в древние времена. Изд. 2, Москва-Ленинград, том I, 1950. –С. 221-222. (Bichurin N. Ya. Collection of information about the peoples who lived in Central Asia in ancient times. Ed. 2, Moscow-Leningrad, volume I, 1950. –P. 221-222.)
 28. Ибн ал-Факих ал-Хамадани. Известия о странах. Ахбар ал-булдан. // Арабские источники о тюрках в раннее средневековье. –Баку: Элм, 1993. –С. 52-53. (Ibn al-Fakih al-Hamadani. News about the countries. Akhbar al-buldan. // Arab sources about the Turks in the early Middle Ages. –Baku: Elm, 1993. –S. 52-53.)
 29. Бируни. Собрание сведений для познания драгоценностей (минералогия). –Москва, 1963. –С. 205. (Biruni. Collection of information for the knowledge of jewelry (mineralogy). –Moscow, 1963. –P. 205.)
 4. 30. Бируни. Избранные произведения. Том I. Памятники минувших поколений. –Ташкент: Фан, 1957. –С. 298. (Biruni. Selected works. Volume I. Monuments of past generations. –Tashkent: Fan, 1957. –P. 298.)
 30. Бируни. Собрание сведений для познания драгоценностей (минералогия). –С. 205-207. ((Biruni. Collection of information for the knowledge of jewelry (mineralogy). –P. 205-207.)
 31. Махмуд Кошғарий. Девону луғатит турк. 3-жилд. Тошкент, 1963. –Б. 8. (Mahmoud Kashgari. Devonian dictionary Turkish. Volume 3 Tashkent, 1963. –P. 8.)
 32. Шараф ад-Дин Али Йазди. Зафар-наме. –Ташкент: Санъат, 2008. –С. 38-40. (Sharaf ad-Din Ali Yazdi. Zafar-name. –Tashkent: San'at, 2008. –P. 38-40.)

33. Махмуд ибн Вали. Море тайн относительно доблестей благородных (География). – Ташкент: Фан, 1977. –С. 33, 59. (Mahmud ibn Wali. More tayn otnositelno doblestey blagorodnykh (Geography). –Tashkent: Fan, 1977. –P. 33, 59.)
34. Образцы казахской народной литературы. –Алма-Ата, 1933. –С. 96. (Images of Kazakh folk literature. –Alma-Ata, 1933. –P. 96.)
35. Абрамзон С.М. Этнографические исследования С. Е. Малова // «Тюркологический сборник 1975». –Москва: Наука, 1978. –С. 18. (Abramzon S.M. Ethnographic research of S. E. Malov // «Tyurkologicheskiy sbornik 1975». –Moscow: Nauka, 1978. –P. 18.)
36. Бетлингк О.Н. О языке якутов. –Новосибирск: Наука, 1989. –С. 618. (Betlingk O.N. About the Yakut language. –Novosibirsk: Nauka, 1989. –P. 618.)
37. Малов С.Е. Шаманство у сартов Восточного Туркестана. СМАЭ. Т. 5. Вып. 1. –Петроград, 1918. –С. 4. (Malov S.E. Shamanism among the Sarts of East Turkestan. SMAE. T. 5. Issue. 1. –Petrograd, 1918. –P. 4.)
38. Древнетюркский словарь. –Ленинград, 1969. –С. 222, 247. (Ancient Türkic dictionary. –Leningrad, 1969. –P. 222, 247.)
39. Вербицкий В. И. Алтайские инородцы // Сборник этнографических статей и исследований. –Москва, 1893. –С. 45. (Verbitsky V.I. Altaian foreigners // Sbornik etnograficheskikh statei i issledovaniy. –Moscow, 1893. –S. 45.)
40. Абрамзон С. М. Очерк культуры киргизского народа. –Фрунзе, 1946. –С. 54. (Abramzon S. M. Essay on the culture of the Kyrgyz people. –Frunze, 1946. –P. 54.)
41. Дала тадқиқотлари. 2019 йил январ ойи. Термиз тумани. (Field research. January 2019. Termez district.)
42. Ёқубов Ш. Конпуртепа тарихидан лавҳалар. –Тошкент: Янги авлод асри, 2004. –Б. 5. (Yoqubov Sh. Excerpts from the history of Konpurtepa. –Tashkent: Yangi avlod asri, 2004. –P. 5.)
43. Пугаченкова Г.А. Ртвеладзе Э.В. Северная Бактрия-Тохаристан. –С. 172. (Pugachenkova G.A. Rtveladze E.V. Northern Bactria-Tokharistan. –P. 172.)
44. Аршавская З.А., Ртвеладзе Э.В., Хакимов З.А. Средневековые памятники Сурхандарьи. –Ташкент, 1982. –С. 133. (Arshavskaya Z.A., Rtveladze E.V., Khakimov Z.A. Medieval monuments of Surkhandarya. –Tashkent, 1982. –P. 133.)
45. Аннаев Т., Шайдуллаев Ш. Сурхондарё тарихидан лавҳалар. Тошкент, 1997. –Б. 78. (Annaev T., Shaydullaev Sh. Excerpts from the history of Surkhandarya. Tashkent, 1997. –P. 78.)
46. Дала ёзувлари, Термиз шаҳри, 2021 йил апрель. (Field records, Termez, April 2021.)
47. Дала ёзувлари, Бойсун тумани, Мачай қишлоғи, 2021 йил май. (Field records, Boysun district, Machay village, May 2021.)

ЎТМИШГА НАЗАР

3-МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-3

LOOK TO THE PAST

SPECIAL ISSUE-3

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000